

حصہ نشر دے ماخذ

- 1 - تصوف تے پنجابی زبان : ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی
- 2 - زراعت کہانی : ڈاکٹر محمد بشیر گورایا
- 3 - پتنگے (ڈرامہ) (کلاپتقن) : سجاد حیدر
- 4 - چنے دے اوہلے : فرخندہ بودھی
- 5 - پنجابی نثر دیاں وٹڈاں : ڈاکٹر انعام الحق جاوید
- 6 - کشمیری ادب کی مختصر تاریخ : ڈاکٹر یوسف بخاری
- 7 - ریڈار : ایاس گھمن
- 8 - گھسمیلا چائن : حسین شاد
- 9 - پنجاب دیاں لوک رسماں : ڈاکٹر سید اختر حسین اختر
(لہراں)

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی

ڈاکٹر سرفراز حسین قاضی ارج دے عہد وچ وی اک جانی پچھانیاناں اے۔ پنجابی وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی کتاباں لکھیاں۔ آپ 1938ء نوں سوہدرہ ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔ ایم اے اردو تے ایم اے پنجابی دے امتحان پاس کرن مگروں درس تے تدریس نوں اپنالیا۔ پنجابی مرثیے بارے تحقیقی مقالہ لکھ کے پنجاب یونیورسٹی توں پی ایچ ڈی دی ڈگری لئی۔ حقائق تیکر اڑناتے فیر اوہناں نوں آسان تے عام فہم زبان وچ سدھ پدھرے تے من کچھیں طریقے نال بیان کرنا ایہناں دے اسلوب دی خاص پچھان اے۔ تحریر مختصر پر جامع ہوندی اے۔ ایہناں دی تنقید وچ کوئی جھول نہیں ہوندا تے تحقیق دلیلاں اُتے مبنی ہوندی اے۔ ایسے کر کے پنجابی زبان تے ادب دے محققاں تے نقاداں وچ ایہناں داناں معتبر متھیا جاندے۔ کچھ عرصے تیک پنجاب یونیورسٹی دے شعبہ پنجابی وچ تے گورنمنٹ کالج لاہور وچ پڑھانے رہے۔ آپ نے پنجابی زبان لئی اپنے آپ نوں وقف کیتا ہویا سی۔ 4 مئی 1995ء نوں کالج توں گھر جاندے ہوئے رستے وچ ای دل داسخت دورہ پے جاون نال وفات پا گئے۔ آپ دیاں پنجابی زبان تے ادب بارے چھپن والیاں تحقیقی تے تنقیدی کتاباں وچوں نویں نظم، وارث نزاوارث، تصوف تے پنجابی دے صوفی شاعر، پنجابی لوک گیتاں دافنی تجزیہ تے تنقیدی اصول تے نظریے زیادہ مشہور نیں۔

تصوف تے پنجابی زبان

ایہہ گل منی ہوئی اے کہ جدوں وی کسے معاشرے وچ اخلاقی قدراں دا زوال ہوندا اے تے بزرگاں دادھیان دین دیاں قدراں قائم کروان ول ہو جاندا اے۔ ایہہ لوک دین نوں عملی صورت وچ لوکاٹی اگتے رکھدے نیں۔ سوکھیاں تے سدھیال لفظاں وچ ایسے عملی صورت نوں تصوف کہیا جاندا اے۔ تصوف باے کجھ لوک ایہہ وی آکھدے نیں کہ ایہہ حیاتی دے دکھاں کو لوں نسن دی اک راہ اے ایہہ درست نہیں اے۔ تصوف وچ اک صوفی دین دی روح نوں عملی طور تے اپناندا اے تاں جے لوکی اوس دے عملان نوں ویکھ کے دین دیاں سدھیال راہواں اُتے ٹر پین۔ حضور نبی کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم دے مبارک دور وچ اصحابِ صفہ موجود سن جیہڑے کہ عملی تعلیم دین لئی اک نمونہ بن گئے سن۔

صوفیاں نے وی تصوف دے معنے کھول کے دین دی کوشش کیتی اے تے اپنے اپنے خیال مطابق ایہہ دی تعریف کیتی اے۔ جویں حضرت ذکریا انصاریؒ آکھدے نیں کہ تصوف اوہ علم اے جیہدے نال نفس دی صفائی، اخلاق دی صفائی اندر لی تے باہری دنیا دی تعمیر تے تشکیل تے اندر لی باہری دنیا دا علم ہو جاندا اے۔ امام قشیریؒ وی ایہہ مطلب ”باطن دی تعمیر تے اصلاح تے نالے اسی اخلاق دی پاکیزگی“ قرار دیندے نیں۔ امام غزالیؒ آکھدے نیں کہ تصوف نفس دیاں خواہشاں نوں مُکا دیندا اے۔ دل نوں ”غیر اللہ“ توں پاک کر دیندا اے۔ حضرت ابوالحسنؒ نوریؒ ایہدے وچ ایناں گواہاں کر دے نیں کہ تصوف ”غیر شرعی“ فحشانی خواہشاں نوں ترک کر دین دا ناں اے۔ کجھ بزرگ تصوف نوں اعلیٰ اخلاق دا ناں وی دیندے نیں۔

سید عبدالقادر جیلانی نے واضح لفظوں وچ گل مکنائی اے کہ تصوف اٹھیاں شیواں
 داناں اے :

- (1) سخاوت ابراہیمی (2) رضاے سختی (3) صبرِ انویب (4) مناجاتِ کبریا
 (5) غربتِ یحییٰ (6) خرقہ پوشی موسیٰ (7) سیاحتِ عیسیٰ (8) فقرِ سرورِ کائنات
 صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

دو جیاں زبانوں دے ادب وانگوں پنجابی ادب وچ وی تصوف نوں بیان
 کیتا گیا اے۔ پنجابی شاعری دی تاریخ اُتے جہات پائیے تے شاعری دی ابتدا
 اسی صوفیانہ فکر توں ہوندی اے۔ پنجابی زبان دے پہلے شاعر شاہ شمس سزوری
 سامنے آوندے نیں۔ ایہہ دکھری گل اے کہ اوہناں کوں تصوف دے مٹلیاں
 اُتے گھٹ شعر بجدے نیں پر اخلاقی شعراں دا گھانا نہیں اے۔ ایہناں دے ای
 اک سمکالی حضرت فرید الدین مسعود گنج شکر نیں جیہناں نوں پنجابی دا پہلا تے باقاعدہ
 شاعر دسیا جاند اے۔ اوہناں دی شاعری وچ آخرت دا خوف تے نیک عملاں دی
 تلقین تے بوہتا زور دتا گیا اے۔ عبادت دے نال نال بندیاں دے حقوق دے
 معاملات وی ایہناں دے بولاں وچ موجود نیں۔

اُٹھ فرید و ضوساج صبح نماز گزار جو سر سائیں نہ نویں سو سر کپ اتار
 عبادت دے نال صبر تے شکر دی تلقین وی آپ کوں بجدی اے۔ کیوں
 جے ایہہ کیفیت انسان دے دل دیاں بے چینیاں نوں وی دُور کر دی اے تے
 ملے ای دنیا دی حقیقت وی کھل کے سامنے آجاندی اے۔ بابا فرید ہوریں
 اکھدے نیں :

رکھی سکی کھائے کے ٹھنڈا پانی پی فرید ویکھ پرائی چوڑی تر سائیں جی
 مُغلاں دے دُور وچ شاہ حسین لاہوری داناں سامنے آؤندا اے۔ ایہہ

مست الست بزرگ سن تے حضرت بایزید بسطامی رحمۃ اللہ علیہ دے ملا میرے فرقے نال تعلق رکھدے سن۔ شاہ حسین ہجور رحمۃ اللہ علیہ پنجابی ادب نوں اک نویں صنف ”کافی“ نال آشنا کیتا تے اپنیاں کافیاں نوں دکھریاں وکھریاں راگاں دے مطابق لکھیا۔ شاہ حسین وحدت الوجود دے قائل سن۔ اوہناں اُتے جذب دی کیفیت رہندی سی تے ایہو جذبہ اوہناں دیاں کافیاں وچ وی موجود اے۔ ملاپ تے جدائی دیاں کیفیتاں آپ دیاں کافیاں وچ بڑے درد نال بھریاں لہجہ دیاں نیں۔ اوہناں دی نوکیلی کچھان اوہناں دیاں رمزناں میں جیہڑیاں اوہ اپنیاں کافیاں وچ ورتدے نیں۔ آپ دے والد جولاہے سن، ایس لٹی اوہناں دے کلام وچ ساریاں رمزناں ایسے پیشے دے حوالے نال لہجہ دیاں نیں :

گھم چر خڑیا — تیری کتن والی جیوے

نلیاں وٹن والی جیوے

چرخا بولے سائیں سائیں باڑ بولے توں

کہے حسین فقیر سائیں دا میں ناہیں سب توں

چرخے توں جسم مراد لیندے نیں تے چرخے نال تعلق رکھن والیاں چیزاں

جویں تکلا، ماہل، تند، پونی، مٹنا انسان دے عمل نوں ظاہر کردیاں نیں اوہ اپنے

رہتی عشق نوں ایہناں علامتاں راہیں اپنی شاعری وچ لیاؤندے نیں۔

مُغل دُور دے دوجے وڈے صوفی شاعر حضرت سلطان باہونیس۔ بابا فرید رحمۃ اللہ علیہ

وانگوں ایہہ وی عربی تے فارسی دے عالم سن تے اوہناں نے ایہناں زبانوں وچ

ڈھیر ساریاں کتاباں لکھیاں نیں۔ سلطان باہو پنجابی شاعری وچ سی حرفی دے موڈھی

نیں۔ چومصرعیاں نوں اردو دے حروف بجا دی ترتیب توں شروع کردے نیں۔

اپنا مطلب ایہناں چوہناں مصرعیاں وچ انج پورا کر دے میں جویں فارسی وچ رباعی

کردی اے۔ سلطان باہو نے اپنیاں سی حرفیاں وچ دنیا توں نفرت، مرشد نال عقیدت
تے نفس نوں مارن تے زور دتا اے۔ اوہناں نے اپنی شاعری راہیں بندے نوں
اللہ تک اپڑن دی تلقین کیتی اے :

الف ایہ تن میرا چشماں ہووے میں مرشد ویکھ نہ رجاں ہو
لوں لوں دے مڈھ لکھ لکھ چشماں اک کھولل اک کجاں ہو
اتنیاں ڈٹھیاں صبر نہ آوے ہو رکتے دل بھجاں ہو
مرشد دا دیدار ہے باہو مینوں لکھ کر ڈاں تجاں ہو

مُغل دُور دے زوال دے شروع وچ اک ہو روڈے صوفی شاعر سامنے
آؤندے نیں۔ ایہہ بابا بلھے شاہؒ ہو ری نیں۔ اوہناں اُتے اکثر مستی تے مدہوشی
طاری رہندی سی۔ اوہ وحدت الوجود تے وحدت الشہود دونوں دے قائل نیں۔
ذکر تے علم دی تلقین سب توں بوہتی کردے نیں۔ مجھے شاہؒ نے اپنیاں کافیاں وچ
بے باک لہجے دا استعمال کیتا اے۔ ایس گل توں وی اوہناں دے یقین دی پختگی دا
علم ہو جاندا اے کہ اوہ جس اعتماد تے بھروسے نال گل کردے نیں اوہدے پچھے
اللہ نال جان پہچان تے قرب دی انتہا ہو سکدی اے :

ح مینوں چھڈ گئے آپ لد گئے میں وچ کیہ تقصیر
راتیں نیند نہ دن سکھ سستی اکھیں پلٹیا نیر

ایس ساری کافی وچ اک مان تے بھروسے دی فضا لبھدی اے۔ مُغلاں
دے آخری دُور وچ تے انگریزاں دی حکومت دے پہلے ورہیاں وچ پنجابی
دے دووڈے صوفی شاعر سامنے آؤندے نیں میاں محمد بخشؒ تے خواجہ غلام فریدؒ۔
میاں محمد بخشؒ ہوراں مجازی عشق نوں حقیقت تک اپڑن دا وسیلہ بنایا تے "سیف الملوک"
راہیں تصوف دیاں منزلاں پوریاں کیتیاں۔ اوہناں کول تصوف دی بنیاد عشق اے :

قہقہے ہو رکھے دے اندر درد اپنے کچھ ہون

بن پٹراں تاثیراں ناپیں بے پٹرے کد روون

عشق دے فلسفے اُتے سیف الملوک وچ 114 شعر لکھدے نیں۔ ایس توں اڈ اوہناں کول استغنا دا مسئلہ وی اہمیت رکھدا اے۔ ایس نوں بطور مسئلے دے اوہناں توں پہلیاں صوفیاں نے بیان نہیں کیتا۔ استغنا ہر پاسیوں بے نیاز ہو جانا نہ چنگی تے اترانا تے نہ مندی تے گھبرانا۔ ایہدی وجہوں اوہ صبر، شکر، تقویٰ تے توکل دیاں منزلاں نوں پاندے نیں۔ میاں صاحب دی اک ہور منزل وی انوکھی اے تے اوہ دے حیرت دی۔ ایہ حیرت اک صوفی اُتے اوس ویلے طاری ہوندی اے جد اوہ سلوک دیاں ساریاں منزلاں پوریاں کر لیندا اے تے بن اوہ اللہ دی ذات نوں اپنے سامنے دیکھدا اے۔

خواجہ غلام فرید وی مجازی حوالے نال عشق حقیقی تک اپڑن دا درس دیندے نیں۔ سچل سرمست وانگوں خواجہ صاحب وی ہفت زبان شاعر سن۔ مارواڑی تے ہندی زبان وی جاندے سن۔ فقہ، تفسیر، حدیث، منطق، علم الانساب تے رمل نجوم دے نال نال موسیقی وچ وی دلچسپی رکھدے سن۔ ایسے مشاہدے پاروں اوہ ”روہی“ توں وصال دی علامت بناندے نیں کہ فطرت سب توں وڈی استاد ہوندی اے۔ کافی دی صنف وچ خواجہ صاحب اُچا درجہ رکھدے نیں۔ وحدت الوجود دے قائل سن تے ایہدے ای مبلغ وی سن۔ اوہناں دی سب توں وڈی خوبی اوہناں دے لہجے دی مٹھاس اے جیہدے وچ اوہ اللہ دیاں دکھو وکھریاں صفتاں تے شانیں بیان کردے نیں :

ہر صورت عین عیان آیا بن دلبر شکل جہان آیا

عشق رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وی اوہناں دی شاعری وچ چوکھا لکھدا اے۔

پنجابی شاعری دی جھولی صوفی شاعراں نے تصوف نال بھری ہوئی اے ۔
 علی حیدر ملتانی ، سید ہاشم شاہؒ تے ہدایت اللہ دے ناں دی تصوف وچ جانے
 پہنچانے نہیں ۔ روایتی تصوف تے ہر شاعر کول لبھ جاندا اے ۔ اوہ بھانویں ڈارث شاہ
 دی نیمیر ہووے تے بھانویں مولوی غلام رسولؒ دی احسن القصص ، اقبال دائم دا
 جنگ نامہ ہووے تے بھانویں پیر فضل گجراتی دی غزل ۔

(غیر مطبوعہ)

